

A KETTÉSZAKÍTOTT ÉRSEKI EGYHÁZMEGYE

Apostoli kormányzóság a Bácskában az I. világháború után

Az Osztrák–Magyar Monarchia részeként Magyarország is nagy reményekkel kezdett bele abba a háborús konfliktusba, amelyet I. világháború (1914–1918) néven tart számon az utókor, de végül vesztes országgént zárta azt. Az elveszített nagy háború végén, 1918-ban Teodoro Valfrè di Bonzo érsek, bécsi apostoli nuncius (1916–1920) nem túlzott, amikor ezt jelentette Rómába: „Mária országának, Szent István országának vallási jövője, egykor dicső történetének döntő fordulópontjához érkezett.”¹

Sokat beszélnek a szentistváni Magyarország széthullásáról, arról azonban kevesebb szó esik, hogy ez a történelmi esemény a magyar egyházszervezetet is szétdarabolta.² További nehézséget jelentett, hogy az utódállamok vallási összetétele más volt, mint az egykori, katolikus többségű monarchiáé. Egész egyházmegyék kerültek a határ túlsó oldalára: Nyitra, Szepes és Besztercebánya az újonnan létrejött, vegyes vallású Csehszlovákiába került, az Erdélyi Egyházmegye az ortodox többségű Román Királyság része lett. Nagyvárad és Szatmár egyházmegyei központjai ugyancsak Romániába kerültek, de területüket szétszabdalta az új határ.

Más egyházmegyék székhelye Magyarországon maradt ugyan, de nagy részüik más állam fennhatósága alá került: például az Esztergomi Főegyházmegye területének 80%-át veszítette el, 493 plébániából 404-et, illetve javainak a nagyobb részét Csehszlovákiához csatolták.³

A Csanádi Egyházmegye három részre szakadt: Szent Gellért vértanú püspök (1030–1046) egyházmegyéjének legnagyobb része, 160 bánati plébánia Temesvár székhellyel Romániához került, 67 bánati plébánia az ortodox többségű Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) része lett.⁴ Mindössze 33 plébánia maradt

---

¹ „[...] *Parvenire religioso del regno Mariano, del regno di S. Stefano è giunto ad un bivio decisivo della sua storia, una volta gloriosa*”. *Situazione politico-religiosa in Ungheria* [1918], f. 30r. ASRS, Fondo Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS.), Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 15–30r.

² A témához: GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997.

³ A 2009-ben boldoggá avatott Mészleányi Zoltán (1892–1951) fontos szerepet játszott az Esztergomtól elválasztott, Csehszlovákiába került területek érdekében folytatott tárgyalásokon. BEKE MARGIT, *Boldog Mészleányi Zoltán Lajos püspök élete és halála*. Budapest 2009, III.

⁴ *Csanád Egyházmegye jubileumi évkönyve 1980* (szerk. Szilas József), [Szeged] 1980, 37.

Magyarországon Szeged városával együtt, ahol a románok által elüldözött Glattfelder Gyula püspöknek (1911–1943) *de facto* egy teljesen új egyházmegyét kellett egy teljesen új egyházmegyei központtal megszerveznie.⁵

Pécsi Egyházmegyének csak kis része, Észak-Szerém és Dél-Baranya 4 esperessége, összesen 28 plébánia került az új délszláv államba.⁶ Az egyházmegye nagy része, 178 plébánia megmaradt Pécsnek.⁷

A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye jóval nagyobb része került az új, Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz: papjainak 50%-a, egyházmegyei struktúrájának 60%-a, híveinek 70%-a került az új államalakulathoz.⁸ A Főegyházmegye 150 plébániájából mindössze 60 maradt az érsek joghatósága alatt,⁹ így a magyar püspöki kar második legfontosabb méltóságának viselője a határváltozások után megmaradt Magyarország legkisebb egyházmegyéjét, a katolikusok 3%-át irányíthatta csupán.¹⁰

I. A KALOCSA–BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYE A VILÁGHÁBORÚ UTÁN (1918–1923)

Az ősi kalocsai egyházmegye a török kort követő megújulás óta hagyományosan többnemzetiségű volt, legjelentősebb katolikus nemzetiségei a magyar, a német és a délszláv¹¹ (*illyrica*) népcsoportok voltak.¹²

⁵ Vö. még: HORVÁTH GÁBOR, *Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége. „Tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust bordozni”*, *Deliberationes* 11 (2018) 1, 27–78.

⁶ ORCSIK KÁROLY, *A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken 1918 és 2018 között*, Fejezetek Vajdaság egyháztörténetéből (Vajdaság 3; szerk. Eördögh Tibor), Szabadka 2019, 11–108, 26. Vö. újabban: UŐ, *A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken az első világháborút követő években*, Trianon és az egyházak (METEM könyvek) (szerk. Zombori István), Budapest 2021. Megjelenés előtt.

⁷ (...), *Elcsatolt egyházmegyék: Trianoni megemlékezés Pécs-Vasason*, Pécsi Egyházmegye. <https://pecsiegyhazmegye.hu/hirarchivum/1209-elcsatolt-egyhazi-megyek-trianoni-megemlekezés-pecs-vasason> (2021. 05. 05.)

⁸ Vö. LAKATOS ANDOR, „*A nagy báború árnyékában*” – *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye a szerb megszállás idején. (1918–1921)*, *A szerbek Magyarországon 1918–1921* (szerk. Zombori István), Budapest 2016, 149–180, 150–152. Vö. újabban: UŐ, „*Trianon árnyékában*”. – *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye átalakulása (1918–1923)*, Trianon és az egyházak. Elgondolkodtató érdekesség, hogy a határ szerb oldalán lévő katolikusok száma az azóta eltelt száz évben folyamatosan csökken. A magyar oldalon a II. világháborúig növekedett, azóta csökken a katolikusok aránya. LAKATOS, „*A nagy báború árnyékában*”, 151. Az adatok első közlése: UŐ, *Fejezetek a Főegyházmegye 20. századi történetéből*, Kalocsa 2008, 13–47.

⁹ *Status Personalis Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis ad annum Christi 1923*, Coloczae 1923.

¹⁰ LAKATOS, „*A nagy báború árnyékában*”, 149.

¹¹ A korabeli iratok nyelvezetéhez hasonlóan a “szláv” kifejezést használjuk mindazon délszláv (*illyrica*) népcsoportok jelölésére, amelyekről a szövegben szó van, amikor általános megnevezésről van szó, pontosítás nélkül (pl. horvátok, bunyevácok, sokácok értendők alatta).

¹² TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachib Gábor és Patachib Ádám érsekek idején (1733–1784)* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8), Budapest–Kalocsa 2014.

Az 1923-as sematizmus adatai szerint a Főegyházmegye teljes területén (0,1 százalékra kerekítve) 69% (674 607 fő) római katolikus, 1,3% (12 889) görögkatolikus hívő élt, az ortodoxok aránya 16% (156 665), az evangélikusoké 6,5% (63 927), a reformátusoké 4,8% (46 601), az izraelitáké 1,9% (18 635) volt. Egyéb: 0,4% (3 797). Ez összesen 977 122 lakost jelentett. A katolikusok aránya valamivel az országos átlag felett, a protestánsoké valamivel az országos átlag alatt volt. A Főegyházmegyének 287 papja, 36 kispapja és 35 küsszeminaristája volt, valamint a területen 8 szerzetesrend működött 49 házban.¹³

Az érseki egyházmegye 150 plébániájából és önálló lelkészességéből ideiglenesen 110 került szerb megszállás alá, majd a trianoni békét követően végül 90 került a határon túlra.¹⁴ A terület közel egymillió népeességéből a katolikusok többsége, 470 ezer fő került a jugoszláv oldalra.¹⁵

Az 1923-as egyházi adatok szerint a magyar nyelvű plébániák aránya 40%, a német nyelvűeké 14%, a délszláv nyelvűeké 1–2 %, a kétnyelvűeké 29%, a háromnyelvűeké 16% volt.¹⁶ A terület nemzetiségi sokszínűsége a szétszakítás után is megmaradt a határ mindkét oldalán, még akkor is, ha a magyarok aránya a határ magyar oldalán jóval nagyobb lett, mint a délszláv oldalon.

A Főegyházmegye legnagyobb települése, Szabadka szabad királyi város és több jelentős helység is a határon túlra került. Szabadka szinte teljes egészében katolikus városnak számított: 1910-ben közel 95 ezer lakosából majd 56 ezer magyar, 33 ezer bunyevác, kétezer német és száz szlovák volt.¹⁷ A Szent Teréz-templomhoz az 1923-as adatok szerint 24 471 római katolikus tartozott, ezzel az ősi érseki egyházmegye legnagyobb plébániája volt.¹⁸

A bácskai színmagyar katolikus plébániák többsége a Tisza-mentén, a Ferenc-csatornától (mai nevén Duna–Tisza–Duna csatorna) északra, a magyarkanizsai, zentai, adai, óbecsei, topolyai és kishegyesi esperesi kerületekben helyezkedett el.¹⁹ Topolya

¹³ *Status Personalis 1923.*

¹⁴ Uo. A plébániák/lelkészességek, illetve a lakosok száma attól függően változhat egy kicsit, hogy melyik évet, illetve melyik kimutatást vesszük alapul. A fent jelzett adatok az 1923-as sematizmus alapján készültek, amely az utolsó közös kalocsa–bácsi sematizmus volt, a rövid ideig tartó visszatéréskor kiadott 1942-est kivéve.

¹⁵ LAKATOS, „*Trianon árnyékában*”, 149–150.

¹⁶ Uo. 149.

¹⁷ Ekkor ugyanis a 94 610 szabadkai lakos közül az összeírás 55 587 magyart, 33 247 horvátot, 3 514 szerbet, 1913 németet és 100 szlovákot rögzített. ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 12.

¹⁸ *Status Personalis 1923*, 32. Szabadka négy plébániájához 1923-ban 4 495 ortodox tartozott, a reformátusok és az evangélikusok összesített száma 1 000, a zsidó vallásúak száma 3 000 alatt maradt. A görögkatolikusok száma 200-hoz közelített. Uo.; 1915-ben csak 3 384 ortodoxot számoltak a városban. *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa 1777–1923. Schematismus Historicus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsensis 1777–1923* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 3), szerk. LAKATOS ANDOR, Kalocsa/Coloczae 2002, 280–284.

¹⁹ ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 12.

és Kishegyes térségében a többséget alkotó katolikus magyarok mellett jelentős számú református magyar és német, valamint evangélikus magyarok, németek és szlovákok alkotta közösségeket is találunk. A Közép-Bácskában található Kúla katolikussága zömében magyar volt, de a környékbeli falvakban német katolikusok éltek.

A Duna-mentén élő katolikus hívek többségét a német ajkú közösségek tették ki, de találunk magyar katolikus településeket is (Bezdán, Bácsgyulafalva, Bácskertes, Szilágyi, Gombos és Doroszló).²⁰ Nemesmilitics magyar és bunyevác helység volt, Csoplyán pedig a német többség mellett jelentős volt a magyar és a bunyevác hívek aránya. Monostorszegen sokác (sokac) horvátok éltek. A vármegye székhelye, Zombor szabad királyi város katolikus többségű volt: 30 ezer lakosából 10 ezer volt magyar, 6 ezer horvát és kétezer német katolikus. A szerb ortodoxok szűk 12 ezer főt tettek ki.²¹

Dél-Bácska német és horvát (sokác) katolikusai között egyértelműen kisebbségben éltek a magyarok. Csupán Bácsott és Palánkán volt számottevő magyar katolikus lakosság. Érdekesség, hogy a Bácska egyetlen szlovák katolikus plébániája, Bácsújfalu is e területen található.²² A délen fekvő Újvidék szabad királyi város katolikussága magyar, német és kisebb részben bunyevác volt. 1915-ben a 13 ezer katolikus mellett több mint 11 ezer szerb ortodox, közel háromezer evangélikus német és szlovák, illetve négyezer református magyar és bő kétezer izraelita élt a városban.²³

Az érsekség javainak nagy része végül Magyarországon maradt. Miután a baja környéki terület végül nem került szerb uralom alá, így csupán a birtokállomány közel egyötödét kitevő bácsi uradalom került a határ túlsó oldalára.²⁴

²⁰ Uo. 12–13.

²¹ Zombor jelentős tanyavilággal is rendelkezett, ahol a bunyevác hívek voltak többségben. 1910-ben a 30 593 lakost számláló vármegyeszékhely szűk katolikus többségű város volt: az itt élő 11 881 ortodox szerb mellett ugyanis a 10 078 magyar, a 6 264 horvát és a 2 181 német lakos jelentős többsége a latin rítusú katolikus egyházhoz tartozott. Uo. 13. Számuk 1915-ben 16 813 főt tett ki (további 74 görögkatolikus), míg az ortodoxok 11 892-en voltak. *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmus*, 321. 1923-ra fordul a helyzet: 15 806 fő katolikus mellett 16 362 ortodox élt a városban. *Status Personalis* 1923, 28.

²² A bácskai, bánási és szerémségi szlovákok az evangélikus felekezethez tartoznak. ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 13, 1. jegyzet.

²³ 1915-ben 13 420 római katolikus és 446 görögkatolikus mellett 11 465 [szerb] ortodox, 2 776 evangélikus [német és szlovák], 4 075 református [magyar] és 2 326 izraelita élt a városban. *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmus*, 309. Vö. ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 12. 1923-ban 14 731 római katolikusra 15 021 ortodox jutott. *Status Personalis* 1923, 30.

²⁴ Az érseki uradalom birtokainak területe az 1891-es felmérés szerint 85 807 katasztrális holdat tett ki négy kerületbe osztva, a kalocsai (31 924 kh), a hajósi (20 933 kh), a (baja)szentistváni (16 508) és a bácsi kerületbe 16 439 kh). Utóbbi került végül a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba, főként erdő és szántó. DÓKA KLÁRA, *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században* (METEM Könyvek 19), Budapest 1997, 172–174; Az ideiglenesen jugoszláv uralom alatt lévő bajai kerület 14 ezer hold volt. LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 164, 26. jegyzet; Kalocsa, 1921. február 2. KFL I.I.a. Generalia de Archidioecesi, 709/1921. Érck.: 1921. II. 1. Magyar nyelvű, kézzel írt fogalmazvány. A felzetén: *Relatio ad S. Sedem Apostolicam de conditione Ecclesiae Catholicae sub dominatione Jugoslavorum*. Utóbbi közli: LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 166–171.

A háború végén az egymást követő magyarországi politikai események, az őszi rózsás forradalom, az uralkodó visszavonulása a közügyektől, a (nép)köztársaság kiáltása, a Tanácsköztársaság²⁵ mind-mind tovább fokozták a belső bizonytalanságot és a megalázottság érzést, amelyet a minden oldalról közelítő győztes csapatok bevonulása okozott. 1918 végén a magyar ügyekért is felelős bécsi nuncius azt jelentette Rómába, hogy „most Magyarország rendkívül kritikus helyzetben van”.²⁶ A pápai követ részletesen tájékoztatta feljebbvalóit, és többek között azt is jelezte, hogy ha a győztesek minden területi igényét kielégítik, akkor Magyarország területe 283 ezerről 50–60 ezer négyzetkilométerre csökken, tengeri kijárat nélkül.

A Bácskába a szerbek 1918 novemberében vonultak be.²⁷ A megszállás nem érintette az ezeréves egyházmegye teljes egészét, azonban nagyobb részét igen. Az érintett terület a mai államhatárokon jóval túlnyúlt, érintette az ún. bajai háromszöget is: a demarkációs vonal Észak-Bácskában Baja, Csávoly, Felsőszentiván, Mélykút, Kisszállás (Tompá) és Röske települések, azaz nagyjából Baja és Szeged vonalában húzódott. Az egykori Bács–Bodrog vármegye területéből az 1918 vége és 1921 nyara közt eltelt időben mindössze Jánoshalma, Réim és Borota maradt magyar fennhatóság alatt. A terület Baja városával és további 22 községgel végül közel három év után térhetett vissza az anyaországhoz. A szerb katonák 1921. augusztus 19-én kaptak parancsot a kiűrésre, amelyet bizonyos értelemben szó szerint vettek: a visszaemlékezések szerint az élőállatokon túl mintegy kétezer szekérnyi ingóságot vittek el. A magyar csapatok másnap, 1921. augusztus 20-án kezdték meg a bevonulást.

Az világosan kitűnik az elérhető dokumentumokból, hogy Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsek (1914–1923) igyekezett a határ mindkét oldalán lévő papjai és hívei segítségére lenni, a két területet továbbra is egyetlen egészként látta. A kialakult helyzetről a Szentszéket, sőt magát XV. Benedek pápát (Giacomo Della Chiesa, 1914–1922) is többször tájékoztatta.²⁸

Azzal is igyekezett a jugoszláv uralom alá került területeken élők helyzetét megkönnyíteni, hogy levelezett a megszállt területeket irányító hatósággal.²⁹ Az újvidéki

²⁵ Bővebben: *Az Apostoli Szentszék és a Tanácsköztársaság (1918–1920)*, TÓTH TAMÁS, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 167–181.

²⁶ „[...] ed ora l'Ungheria si trova in una situazione estremamente critica”. Teodoro Valfé di Bonzo bécsi apostoli nuncius jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. Bécs, 1918. december 27. ASRS AA.EE.SS Austria–Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 532, fol. 5.

²⁷ Vö. LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 149, 178–179.

²⁸ Vö. Kalocsa, 1918. december 11. ASRS AA.EE.SS Austria–Ungheria, 1918–1920, pos. 1340, fasc. 531, fol. 53–56r; Kalocsa, 1921. február 2. KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 709/1921. Érck.: 1921. II. 1. Magyar nyelvű, kézzel írt fogalmazvány. A felzetén: *Relatio ad S. Sedem Apostolicam de conditione Ecclesiae Catholicae sub dominatione Jugoslaavorum*. Utóbbit közli: LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 166–171.

²⁹ Kalocsa, 1919. január 30. KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi 586/1919. sz. Gépelt tisztaát több példányban, magyar és német nyelven. (Csatolva 919/1919. sz. alatt.); Kalocsa, 1919. február 18. KFL I.1.a.

székhelyű *Narodna Uprava*³⁰ számára küldött több levele a mai olvasó szemével is diplomáciai mestermunka. Ezekben az írásokban nem fukarkodik a megszálló hatalom jó szándékát feltételező dicsérő szavakkal sem annak érdekében, hogy orvoslását kérje az igazi nehézségeknek. Felemelte szavát az elkobzott és betiltott sajtótermékek vagy a bezáratott szabadkai Szent Antal nyomda ügyében (ott nyomtatták többek között az egyházmegyei körleveleket is), szóvá tette az útközben „elveszett” leveleket, a fizetésekkel kapcsolatos nehézségeket (a szerbek nem fogadták el az osztrák–magyar bankjegyeket, azonban sokan Magyarországról kapták az illetményüket). Kérte továbbá a szerb hatóságoktól az általuk kikényszerített hivatali eskü felfüggesztését, szóvá tette a jogszerűtlen lelkészi kinevezéseket, amelyet a megszálló hatóságok a kegyúri jogokkal visszaélve kényszerítettek ki, valamint felemelte szavát a magyar ajkú hívek és papok hátrányos megkülönböztetése ellen is.

Levelei nem meglepő módon csupán igen szerény eredményeket hoztak. Míg igyekezett a szerb hatóságoknál közbenjárni, az érintetteknek konstruktív megoldásokat javasolt, így például – annak ellenére, hogy az eljárást nem helyeselte, de talán okulva a Tanácsköztársaság keserű tapasztalataiból is – számukra az eskü letételét javasolta, mivel annak megtagadása erőszakos kiutasításhoz vezetett volna.³¹ A lelkészek, tanítók, szerzetesek tömeges elmozdítása maga lett volna a katasztrófa: a megszállt területeken a hívek elvesztik vezetőiket és a megürült helyek szabad prédává válnak, a meg nem szállt részen pedig nehezen kezelhető „túltömöttség” keletkezne.

A Tanácsköztársaság kikiáltása tovább nehezítette az egyháziak helyzetét. Várady érsek pontosan látta azt a veszélyt, amelyet – a kecskeméti ferences rendház *historia domus*ának szavaival élve, a „nagy kaliberű rablóbanda”,³² azaz a kommunista uralom jelentett az Egyháznak. 1919. május 5-én levélben rendelkezett arról, hogy akadályoztatása idején kire bízza egyházkormányzati jogait.³³ A meg nem szállt területeken a helynöki teendők ellátására a káptalan tagjait kérte, a kanonoki testületben elfoglalt rangjuk sorrendjében. Valamennyi kanonok akadályoztatása esetére Kalocsa vonatko-

Generalia de Archidioecesi, 919/1919. sz. 1919. febr. 18-án, Kalocsán kelt, gépelt tisztázat, magyar és német nyelven is. Mindkettőt közli: LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 156–163.

³⁰ A Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóság (*Narodna uprava za Banat, Bačku, i Baranju*). 1919 márciusában megszűnt, a regionális közigazgatást a belgrádi Belügyminisztérium egyik ügyosztálya végezte a továbbiakban. LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 163; KNÉZY LEHEL, *Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt. (1918–1921.)*, Baja 1940 (Reprint 2009), 95–96.

³¹ LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 163.

³² MFKL, Kecskemét, *Historia Domus*, 1919. Közli: *Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház háztörténetéből (1644–1950)* (Levéltári füzetek, Bács–Kiskun megye 6), szerk. SZABÓ ATTILA, Kecskemét 1992, 135.

³³ LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 164. További tény, hogy a Tanácsköztársaság idejéből már volt tapasztalat arra vonatkozóan, mit jelent a kötelező eskü, illetve annak megtagadása. Uo. 163. Kalocsán 1919 júniusában Szamuely Tibor népbiztos (1919) csapatai statáriális kivégzéseket tartottak. Uo. 154.

zásában Gonczlik Kálmán³⁴ érseki titkárt és Pál Mátyás³⁵ lelkiigazgatót nevezte meg. A megszállt területen Tantos Gyula³⁶ bajszentistváni plébánost bízta volna meg a vikáriusi teendőik végzésével.

Tantos Gyula élvezte ugyan Várady Lipót Árpád bizalmát, azonban a szerbekét nem, hiszen a megszállás éve alatt letartóztatták, fogva tartották, egyes hírek szerint meg is verték.³⁷ Ő biztosan nem lehetett olyan kompromisszumos megoldás, akit mind a főpásztor, mind pedig a szerb hatóságok elismernek. Valójában más személyben sem nagyon gondolkodtak, hiszen Kalocsán el akarták kerülni azt, hogy a megszállt övezet saját területi vikáriust kapjon, mivel attól féltek, hogy egy ilyen intézkedés az egyházmegye felosztását készítené elő. Mind a magyar kormány mind a Szentszék felé azt bizonygatta az érsek, hogy folyamatos kapcsolatban áll az elszakított részekkel, így nincs szükség oda külön helynök kinevezésére. 1921 tavaszán a pápai államtitkár sürgetésére mégis Evetovics János³⁸ prépost, bácsi plébánost kívánta Várady Lipót Árpád erre a tisztségre Zombor székhellyel kinevezni, azonban a szerbek őt sem akarták elismerni, hiszen benne – személyétől függetlenül – „egy külföldön székelt egyházfejedelem exponensét”³⁹ látták volna. Evetovics prépostot annak ellenére nem fogadták el Belgrádban, hogy kompromisszumos megoldás lett volna, hiszen jugoszláv oldalon 1920-ban képviselői mandátumot kapott. A kinevezésére minden készen állt, a vonatkozó iratokat mind előkészítették, azonban a belgrádi hallgatás (vagyis a hiába várt megerősítés) miatt sosem küldték el őket.⁴⁰ A szerbek egészen más megoldásban és egy egészen más személyben gondolkodtak.

Ezeket az ellenérdekelte elgondolásokat tanúsítja, hogy hamarosan az a hír keltett nyugtalanságot Magyarországon, miszerint a szerb oldalra került plébániák az ekkor már diszmembrált Felvidék mintájára el akarnának szakadni. Az érseki aula információi szerint azonban „a kalocsai érseki egyházmegye bácskai részének papsága egy-két pap kivételével mind az elszakadás ellen van s mindent elkövet, hogy az be ne követ-

³⁴ Gonczlik Kálmán érseki titkár (1915–1921), később kalocsai kanonok (1942–1965). LAKATOS ANDOR, *A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára* (Kalocsai múzeumi értekezések 4), Kalocsa 1998, 125–126.

³⁵ Pál Mátyás a kalocsai iskolánöverek lelki igazgatója (1919–1927), később kalocsai kanonok (1931–1938). Uo. 147–148.

³⁶ Tantos Gyula a megszállt részeken az érseki uradalom adminisztrátora (1919–1921), később kalocsai kanonok (1931–1955). Uo. 157–158.

³⁷ LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 165.

³⁸ *Evetovics János, bácsi plébániai kormányzó, majd plébános (1912–1923)*. <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/evetovics-janos> (2021. 05. 15.)

³⁹ KFL I.I.a. Vicarialis. Iktatószám nélkül. Ér.: 1921. V. 2. A felzetten: „Vicarialis. Érdeklődés a Külügyministerium útján a vicarius elismertetéséről”. Kézírt fogalmazvány. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratrosorozatánál.) Közli: LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 165.

⁴⁰ KFL I.I.a. Vicarialis 1324/1921. Kalocsa, 1921. ápr. 29. Eredeti, Várady érsek által aláírt példányok. (Elhelyezve a Generalia tárgyszórosorozatban.) Közli: LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 166.

kezzék.”⁴¹Az elszakadás a szerb kormány érdeke volt, valamint a feljegyzés szerint néhány pap táplált ez irányú reményeket (az írás száma szerint ötöt sorol fel, ami nagyságrendileg még akkor is nagyon alacsony, ha szépített érték lenne).⁴² A dokumentum első helyen Budanovich Lajos említette.

2. BUDANOVICH LAJOS KINEVEZÉSE ÉS MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ IDŐSZAKA (1923–1941)

Budanovich Lajos (Lajčo Budanovič) Bajmokon, a Főegyházmegye területén született 1873. március 27-én.⁴³ Kalocsán végezte a kissemináriumot és a teológiát, majd 1897-es papszentelése után több helyen teljesített szolgálatot. Káplán volt Hercegszántón (1897), Katymáron (1897–1898), a szabadkai Szent György Plébánián⁴⁴ (1898–1902), Újvidéken (1902–1910) és Baján (1910–1911), majd plébános Béregen (1912–1919).

Tehetséges lelkipásztor hírében állt, azonban a korabeli kalocsai feljegyzések szerint kezdettől fogva jellemző volt rá egyfajta öntudatos szlavofil magatartás, amely miatt időnként magyarázkodni kényszerült. Katymári káplán korában, 1897-ben szorgalma mellett kiemelték elbizakodottságát is, külön hangsúlyozva, hogy azokkal is illír nyelven beszélt, akik tökéletesen tudtak magyarul.⁴⁵ Amikor Szabadkáról elkerült 1902-ben, nemzeti érzelmű bunyevácok aláírásokat gyűjtöttek annak érdekében, hogy visszahelyezzék oda.⁴⁶ A korabeli nemzetiségi ellentéteket jól érzékelteti, hogy

⁴¹ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 1402/1921. sz. Az idézett feljegyzés mellett ugyanabban az aktában található egy levél Vass József vallás- és közoktatástügyi miniszternek címezve, amely név szerint felsorolja az elszakadás mellett lévő öt papot. Kalocsa, 1921. március 30. Közli: LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 171–172.

⁴² Maguk a bunyevácok sem voltak egyöntetűen az elszakadás pártján. Szerb támogatással Bunyevác–Szerb Nemzeti Tanács alakult Zomborban és Szabadkán, amelyek a Magyarországtól való különválást képviselték. A zombori területből kiváltak alapították a Bunyevác Nemzeti Tanácsot, amelynek tagjai viszont a kisebbségi jogok elismerése fejében a Magyarország keretében maradást támogatták. A párizsi békekonferencián a magyar politikusok a Magyarországhoz fűződő történelmi kapcsolataik mellett azt hangsúlyozták, hogy a bunyevácok és sokákok által lakott területeken olyan kevés szerb él, hogy alig vehetők számba. A Bunyevác Nemzeti Tanács keresztül is vitte volna támogató jegyzőkönyvi határozatát, azonban a szerb csapatok azt erőszakkal megakadályozták. IKOTITY ISTVÁN, *Bunyevácok*, Baja 2019, 23–24.

⁴³ ANTE SEKULIĆ, *Budanovič, Lajčo (Ljudevit)*, *Hrvatski biografski leksikon I–IX* (Gl. urednik Aleksandar Stipčević), Zagreb 1983–2021, 1989, II, 425–426.

⁴⁴ *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye Történelmi Sematizmusa*, 282.

⁴⁵ KFL I.1.c. Perszonális iratok, 242/1898. sz. 1898. I. 9. Informatio de Ludovico Budanovich Capellano Katymárensi anno 1897 praestita. Tormásy Gábor esperes, plébános jellemzése. Katymár 1897. december 31; A 19. században katolikus, háromnyelvű (délsláv, német és magyar) település volt. *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye*, 217–218. Az 1919-es sematizmus délsláv és német településként írja le. *Schematismus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsensis ad annum Christi 1919*, Colocae [1919], 24.

⁴⁶ KFL I.1.c. Perszonális iratok, 6560. sz. 1902. XIII. 5. A felzetten: „Budanovich Lajos káplánt Szabadkára visszahelyeztetni kérte egy Öex[ellenciáj]ánál járt küldöttség dr. Judarevich orvos vezetése mellett. Judare-

1912–1913-ban pánszlávizmus és magyarellenesség gyanújába keveredett először a bajai bunyevác kör miatt, amelyet még rövid ottani káplánsága alatt hozott létre és szerelt fel a városban,⁴⁷ majd a következő évben béregi tevékenysége miatt irányult rá a figyelem.⁴⁸

Béregtet a szerb megszállást követően hagyta el. Ekkor hirtelen újra Baján találjuk, immár nem egy nagyközségben, hanem egy szabad királyi város nagy presztízsű plébániáján, Baja-Belvárosban. A kiszélesített városi tanács (*prosireni senát*) 1919. január 4-én egyhangúan választotta plébánossá.⁴⁹ Arról, hogy ez valójában hogyan történt, maga Várady érsek számol be egy levelében, amelyet a szerbek által irányított ideiglenes hatóságnak, *Narodna Upravának* címzett 1919 januárjában:

„A bajai plébánia betöltésénél annyiban esett hiba, hogy a katolikus közönséget képviselni hivatott városi testületet a megszálló hatalom alakította meg, nem választás, hanem kinevezés útján és akként, hogy csaknem kivétel nélkül szerb és bunyevác lakosokból állította össze a képviselő testületet, holott a város és a katolikus plébánia közönségeinek óriási nagy részét nem azok alkotják.⁵⁰ Természetes, hogy az egyoldalúan alakított testület bizalmából választott plébános a kat[olikus]. közönség előtt éppen ezen okból vajmi könnyen ellenszenves foglenni. A bemutatást, figyelembe véve a város közönségének kényszerhelyzetét, elfogadtam, azon reményben s a plébános előtt beiktatása alkalmával kifejezett azon várakozással, hogy iparkodni fog az előzetesen hiányzott közbizalmat legalább utólagosan megszerezni.”⁵¹

vich az előzőleg megkérdezett esperes szerint erős nemzeti érzelmű lévén, a minőknek a küldöttség tagjainak legnagyobb része is lenni látszott, az ügy ad acta tételük.” Béreg katolikus, délszláv és német nyelvű település volt. *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye*, 160–161.

⁴⁷ Bajai Hírlap 1912. október 20-i száma (15 [1912] 84, 1) vádolta meg Budanovich Lajost „*bunyevác becckáplán*”-t a nemzetiségi szellem mesterséges szításával. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a cikk arról a – megjegyezzük abban az időben szintén divatos – asszimilációs oldalról közelítette meg a témát, miszerint Budanovich útjában áll a magyarosodásnak. Béregről, október 24-én kelt, az Érseki Hatóságnak címzett, kiváló magyarsággal megfogalmazott, tiszteletteljes levelében ad magyarázatot a vádakra: egyrészt az országban mindenki használhatja a saját nyelvét, másrészt önérzettel gondol vissza arra, hogy létrehozta és felszerelte a bunyevácok számára a helyi katolikus kört, amellyel egy katolikus társadalmi központot hozott létre és hagyott hátra a bajai alsóvárosnak. KFL I.l.c. Perszonális iratok, Budanovich Lajos, 5127. sz. 1912. X. 21.

⁴⁸ *A polgár* című újság 1913. január 18-i száma (9 [1913] 16, 3) számol be a béregi eseményekről. „*Hiveit a magyarok ellen izgatja a béregi pópa*” – írja a lap. Vizsgálat indult. KFL I.l.c. Perszonális iratok, Budanovich Lajos, 694. sz. 1913. II. 8. Budanovich Lajos.

⁴⁹ KNÉZY, *Baja*, 84.

⁵⁰ Az 1919-es sematizmus szerint magyar, német és délszláv nyelvű település volt. *Schematismus Cleri 1919*, 23. Az 1920-as adatok szerint Baja lakosságának 77,3%-a vallotta magát magyarnak. További nemzetiségek: bunyevác 13,3%, német 8,5%, szerb 0,4%, tót 0,2%, egyéb 0,2%, horvát 0,1%. Megjegyzendő, hogy a 18. században a magyarok és a bunyevácok aránya körülbelül ennek a fordítottja volt. IKOTITY, *Bunyevácok*, 86.

⁵¹ Kalocsa, 1919. január 30. KFL I.l.c. Generalia de Archidioecesi 586/1919. sz. Gépelt tiszttázat több példányban, magyar és német nyelven. (Csatolva 919/1919. sz. alatt.). Közli: LAKATOS, „*A nagy háború árnyékában*”, 156–161, idézve 159.

Baján valóban vegyes érzelmekkel fogadták a szerbeket. A visszas helyzetet jól szemlélteti az 1921-es magyar bevonulás egyik látványos pillanata, amikor a bajai hölgyek egy hatalmas, fehér, Szűz Mária, Magyarok Nagyasszonya (*Patrona Hungariae*) arcképével díszített selyemzászlót adtak át a Nemzeti Hadsereg képviselőjének.⁵² A zászlót még 1919 júniusában titokban hímezték, amikor azt remélték, hogy a Szegedre akkor bevonuló magyar csapatok Bajára is bejönnek. A bevonulás azonban akkor elmaradt, így azt a belvárosi templom oltárpárnájában rejtették el. A plébániát Budanovich Lajos 1920 januárjában hagyta el, ezt követően jött létre egy Szent Józsefről nevezett iparos-kereskedő férfi kongregáció, amely hivatalosan kulturális tevékenységet folytatott, de keretein belül működött egy – szerbek szemében – irredenta csoport is.⁵³ A szerbek a kongregáció működése miatt több bajai magyar érzelmű papot vegzáltak.

Budanovich 1920 első napjaiban Szabadkára került. Ez a város egyrészt beljebb fektült a megszállott területeken, így jövőbeli hovatartozása szerb-szláv szemszögből biztosabbnak volt mondható, másrészt Szabadka az ősi kalocsa-bácsi érsekség legnagyobb városa, az Ávilai Szent Teréz Plébánia pedig a Főegyházmegye legnagyobb és legjelentősebb plébániája volt.

1920. január 6-án Várady érsek a megüresedett Szent Teréz Plébánia ideiglenes adminisztrátorává nevezte ki.⁵⁴ Január 12-én a város rendkívüli közgyűlése mint kegyuraság „közfelkiáltással” plébánossá választotta.⁵⁵ Miután a jelöltet írásban szabályosan bemutatták Várady érseknek, ő január 15-én kinevezte Budanovichot plébánosnak.

Nincs kétség afelől, hogy ez a plébánosválasztás is a bajjaihoz hasonló módon zajlott le.⁵⁶ A végzet furcsa játéka, hogy később, amikor Budanovich Lajos bácskai apostoli kormányzó lett, Őzsentsége Államtitkársága a Várady érseknek írt levél tanúsága szerint abban a tudatban választhatta őt, hogy az érsek jól ismeri és méltónak tartotta őt a szabadkai plébánia élére kinevezni.⁵⁷

Mégis, a szabadkai plébániával kapcsolatos iratanyag tanúsága szerint úgy tűnik, az ügymenet teljesen rendben folyik: a korabeli szabályoknak megfelelően a kegyuraság bemutatja a jelöltet, az érsek elfogadja és kinevezi a választott személyt. Ezt követően

⁵² KNÉZY, *Baja*, 192–193.

⁵³ LAKATOS, „*A nagy báború árnyékában*”, 178.

⁵⁴ KFL I.l.e. Szabadka-Szent Teréz. A 205. sz. 1920. I. 15. aktában. 44. sz. 1920. I. 6.

⁵⁵ KFL I.l.e. Szabadka-Szent Teréz. A 205. sz. 1920. I. 15. akta.

⁵⁶ Ezt már korábbi, 1919-es szabadkai lelkészi kinevezések kapcsán is megjegyezte Várady érsek: Kalocsa, 1919. január 30. KFL I.l.a. Generalia de Archidioecesi 586/1919. sz. Gépelt tisztázat több példányban, magyar és német nyelven. (Csatolva 919/1919. sz. alatt.). Közli: LAKATOS, „*A nagy báború árnyékában*”, 156–161.

⁵⁷ KFL I.l.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923. pr. 26/II. 1923. Vatikán, 1923. február 15. Csatolva: sz. n. (szám nélkül) 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához.

az új plébános az Érseki Hatósággal levelez, különböző ügyekről beszámol, engedélyeket kér, ráadásul magyar nyelven.⁵⁸

A személyéhez kapcsolódó kalocsai levéltári iratok azonban belátást engednek az akkori akut nemzetiségi feszültségekbe, a szabadkai történéseknek értelemszerűen egy akkori kalocsai, illetve korabeli magyar olvasatát adva. A háború előtti határokért, így Budanovich Lajos elképzeléseivel ellentétes célokért küzdő Magyarország Területi Épségének Ligája rövidesen az új plébános kinevezését követően azt írta Kalocsára, hogy „megbizhatatlan, kétszínű játékot folytat, és arra törekszik, hogy a szerbektől valami főpapi méltóságot nyerhessen el”.⁵⁹Az érsek, aki szintén egyházmegyéje területi egységéért küzdött, azonban vádakra reagálva a következő választ adta:

„[...] nevezett lelkész jelleme, politikai nézetei teljesen ismeretesek előttem. Szolgálatait azonban nem utasíthatom el, mert legalább⁶⁰ kivitte azt, hogy mindeddig egyházmegyéim megszállott részének lakosságával érintkezhettem és az egyházmegye ezen részének kormányzását is megtarthatam, holott más püspökségek a megszállott terület, illetve a magyar rész lakosságával nem érintkezhetnek.”⁶¹

Látható tehát, hogy Várady érsek a reális politikai lehetőségeket is számításba vette, és igyekezett ezen keretek között megtalálni a legkedvezőbb megoldást. Hamarosan a beérkező panaszokból arról értesültek Kalocsán, hogy Budanovich nem küldi tovább a szerb területre szakadt papságnak a nekik szánt leveleket.⁶² A magyar papok jelezték továbbá, hogy Budanovich Lajos a bácskai rész katolikus egyházi vezetőjének tekinti

⁵⁸ Az első levélben a plébánia lekipásztori ellátása érdekében binálásra (napi két szentmise bemutatására) kér engedélyt, amelyet szabályosan egy évre meg is kap. Szabadka, 1920. febr. 18. KFL I.1.c. Szabadka-Szent Teréz. 674. sz. 1920. III. 3.

⁵⁹ KFL I.1.c. Perszonális iratok, Budanovich Lajos, 1773. sz., 1921. VI. 9. Benne több levél, közte ez: Magyarország Területi Épségének Ligája. Gálócsy Árpád, a propagandabizottság elnöke. Budapest, 1920. május 31.

⁶⁰ Törölve: „szolgálataira szükségem van, mert befolyásával és tekintélyével.”

⁶¹ Kalocsa, 1920. június 11. KFL I.1.c. Perszonális iratok, Budanovich Lajos, 1773. sz. 1921. VI. 9. Ugyanazon irat hátoldalára írták fel a válasz piszkozatát.

⁶² Különböző iktatószámú levelek és információk 1920-ból ebbe az aktába téve: uo. 1773. sz. 1921. VI. 9. Az egyik itt található feljegyzés (2140/1920, 1920. VII. 20.) szerint káplánjai – tudván, hogy Budanovich Lajos főpásztori szerepre törekszik – elkezdtek híresztelni a városban, hogy Várady érsek egy magyar helynököt fog kinevezni Petres János csávolyi plébános személyében a területre. Egy ebéd alkalmával a káplánok még azzal is megtoldották a hírt, hogy az új helynököt püspökké is fogják szentelni, mire Budanovich Lajos rácsapott az asztalra és kiabálni kezdett, hogy „ez az én tudtom nélkül meg nem történhetik s aztán Belgrádnak is lesz szava hozzá”. – A dokumentumokat olvasva az az ember benyomása, hogy 1920-ban nem akarták sokan elhinni, hogy az elcsatolás mint teljes abszurditás egyáltalán megtörténhet. Erre a következtetésre jut a korabeli eseményeket szemlélve LAKATOS ANDOR is, amikor az egyházkormányzati intézkedéseket elemezve ezt írja: „Ilyen körülmények közepette a reménykedők abban bíztak, hogy a világégés-ámokfutás egyszer véget ér, s túlélve a nehézségeket a józanész diadalmaskodik, és a helyzet rendeződni fog.” LAKATOS, „A nagy háború árnyékában”, 154.

magát, és Belgrádban is ekként tekintenek rá. Kétségtelen, Szabadka ideális helyszín volt egy szerb támogatással esetlegesen létrejövő önálló bácskai katolikus egyházkormányzati egység központjának.

A politikai helyzet a trianoni békeszerződés megkötését követően sem változott (leszámítva azt, hogy a szerbek kivonultak a bajai háromszögből). A Szentszék több év kivárást követően úgy látta, hogy a határok jelentette megosztottság a közeljövőben nem változik, így a diszmembrált területek lelkipásztori ellátása érdekében a főpásztor nélkül maradt egyházmegyei részekre apostoli kormányzókat kezdett kinevezni. A Szentszék, ahogyan itt is, olyan esetekben folyamodik ehhez az eljáráshoz, ha például a politikai helyzet bizonytalansága miatt nem tekintheti véglegesnek a kialakult helyzetet. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság akkori viszonyai szükségsszerűvé tették azt, hogy olyan lelkipásztorok kapjanak kinevezést, akik nemcsak ismerik az ottani állapotot, de a kormány is el tudja fogadni őket. A három szerb–horvát–szlovén területre eső egyházmegyérés, Észak-Szerém és Dél-Baranya, a Bánát, valamint a Bácska 1923-ban kapott adminisztrátort.⁶³

Egy érdekes, némileg zavarba ejtő kérdés a bácsi, más néven bácskai apostoli kormányzóság megalapításának pontos dátuma. A közkeletű felfogás szerint ugyanis 1923. február 10-én jött létre ez az egyházkormányzati egység,⁶⁴ azonban találunk olyan dokumentumokat is, amelyek a február 15-i dátumot támasztják alá.⁶⁵ A nap meghatározásánál nincs segítségünkre a jelentős, hasonló súlyú egyházi rendelkezéseket rendre hozó szentszéki közlöny, abból ugyanis egyedül az derül ki az 1923-as évnél a Bácskával kapcsolatban, hogy Budanovich Lajos kalocsa-bácsi főegyházmegyés [Sic!] áldozópap november 9-én apostoli protonotárius *ad instar participantium*⁶⁶ kinevezést kapott XI. Piusz pápától (Achille Ratti, 1922–1939).⁶⁷ A tény, hogy az *Acta Apostolicae*

⁶³ A bánáti apostoli kormányzót egy horvát ferences személyében – a bácskaihoz hasonlóan – 1923. február 10-én nevezték ki. Ivan Rafael Rodić a következő évben belgrád-szendrői érsek (1924–1936) lett, azonban továbbra is bánáti adminisztrátor maradt. A Szentszék ezt a gyakorlatot egészen 1972-ig megtartotta. Az észak-szerémi és dél-baranyai adminisztrátor – a későbbi betagozódás első jeleként – a diakovári (bosznia-szerémi) püspök lett, akit 1923. november 1-én bíztak meg a feladattal. ORCSIK KÁROLY megjegyzi, hogy egyes munkákban az észak-szerémi és dél-baranyai kormányzóság létrejöttének dátuma 1922. november 1, azonban ez minden bizonnyal téves adat. ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 26., II. jegyzet. A szerbiai püspökök már 1921 szeptemberében javasolták apostoli kormányzók kinevezését. Vö. TÓTH KRISZTINA, *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházkormányzati következményei* (CVH III/1), Budapest–Róma 2021, 22.

⁶⁴ Vö. *Nova et vetera de Ecclesia Bačiensis–Suboticana*, Schematismus primus Dioecesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus foundationis Dioecesis, Suboticae 1968, 15–34, 28.

⁶⁵ KFL I.I.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923. pr. 26/II. 1923. Vatikán, 1923. február 15. Csatolva: sz. n. 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához; Pietro Gasparri bíboros államtitkár (1914–1930) ugyanazon napi dátummal értesítette az apostoli kormányzó kinevezéséről Lorenzo Schioppa budapesti nunciust (1920–1925). Vö. TÓTH, *Az Apostoli Szentszék*, 22.

⁶⁶ Olyan apostoli protonotárius elnevezése, akit a pápa nevez ki, és minden valóságos, azaz a Római Kúriában működő valóságos protonotáriushoz hasonlóan főpapi jelvényeket viselhet.

⁶⁷ Vö. AAS 15 (1923) 599.

*Sedi*ből kimaradt ez a fontos dokumentum (ahogy másik kettő délszláv apostoli kormányzó kinevezése is), mindenesetre jól jelzi, mennyire bizonytalan idők voltak akkor.

A Bácsi Apostoli Kormányzóság első körlevele hozza Ermenegildo Pellegrinetti érsek, belgrádi apostoli nuncius (1922–1937) 1923. február 10-én, Belgrádban kelt dekrétumát, amellyel a kalocsai egyházmegye [*Sic!*] Magyar Királyság területén rezideáló püspöke és a Bácskában lévő papjai és hívei között három éve fennálló nehézkes kapcsolattartás miatt Budanovich Lajost, a szabadkai Szent Teréz-templom plébánosát apostoli kormányzóvá nevezi ki, mégpedig „*pro ea dioecesis Colocensis parte, que in territorio Regni Serviorum, Croatarum et Slovenorum jacet*”, vagyis a kalocsai egyházmegye Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban fekvő része számára.⁶⁸ A kinevezésben a Bácsi (Bácskai) Apostoli Kormányzóság⁶⁹ elnevezés egyáltalán nem szerepel, bár a szóban forgó territórium egyébként pontosan körülírható, és értelemszerűen azonos az adminisztratúra területével.

Az apostoli kormányzóság fogalmát egy másik dokumentum használja.⁷⁰ Pietro Gasparri bíboros, Őszentsége államtitkára (1914–1930) 1923. február 15-én kelt leirata nevezi kifejezetten adminisztratúrának ezt a területet. Arról értesíti ugyanis a pápa „miniszterelnöke” Várady Lipót Árpád kalocsa–bácsai [*Sic!*] érseket, hogy a fennálló nehézségek miatt a pápa a Szentszék rendelkezésére álló bácsi régió, azaz *kormányzóság* vezetését Budanovich Lajos papra bízta („*regionis Bacsensis namque administratio ad nutum Sanctae Sedis commissa est sacerdoti Ludovico Budanovic*”). Ugyanazt a hivatalt az akkor hatályos Egyházi Törvénykönyv⁷¹ (CIC 1917) szerint sem tölthetik be érvényesen egyszerre többen, továbbá a betöltött hivatal valaki más számára történő odaigérésének sincs semmilyen joghatása (vö. 150. kánon, CIC 1917), azaz jelen esetben sem lehet a területnek egyszerre két vezetője, Kalocsáról nézve mindenképpen február 15. tekinthető jogilag annak az időpontnak, amikor az arra illetékes egyházi hatóság, vagyis a Szentszék szűkíti a kalocsa–bácsai érsek joghatóságát, és egyházmegyéjén belül egy jól körülhatárolható terület, azaz az adminisztratúra vezetésének jogát átruházza a kinevezett apostoli kormányzóra. Mindez azzal együtt történik, hogy a terület továbbra is a Kalocsa–Bácsai Főegyházmegye része marad, azaz nem került sor új egyházmegye alapítására. Az ekkor keletkezett hivatalos iratokban nem hivatkoznak egykori bácsi püspöki székre, illetve egy korábban létezhetett bácskai egyházmegye leválasztási szándékára.

⁶⁸ *Litterae Circulares* 1923, 1.

⁶⁹ A bács(i) név előfordul még a következő alakokban is: *Bacs(iensis)*, *Bács(iensis)*, *Báč(iensis)*, *Bac(iensis)*.

⁷⁰ KFL L.I.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923. pr. 26/II. 1923. Vatikán, 1923. február 15. Csatolva: sz. n. 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktaához.

⁷¹ Egyházi Törvénykönyv (*Codex Iuris Canonici*), 1917 (CIC 1917). A jelenleg hatályos Egyházi Törvénykönyvet 1983-ban hirdették ki (CIC 1983).

Várady Lipót Árpád február 17-én kapta meg a hírt.⁷² Ez, az immár harmadik dátum pedig a jogbiztonság elve miatt érdekes. Az általános normák szerint a törvény csak akkor jön létre, amikor kihirdetik (vö. 8. kán. CIC 1917). Ha a rendelkezést még nem közölték szabályosan az érintettel, azaz nem tud róla, nem tud annak megfelelően cselekedni, azaz a közlés előtt hozhat jogszerű intézkedéseket. Rendes körülmények között ezelőtt nem lehet érvényesen az új, ez esetben apostoli kormányzói joghatóságot sem gyakorolni. Ez az időpont, február 17. bizonyos körülmények között lehetne ugyan hatályba lépés dátuma, azonban a bíboros államtitkár által jegyzett szabályos, írásbeli értesítést a nuncius hivatalosan már csak a káptalani helynöknek tudta továbbítani – február 24-i keltezéssel, amelyet két nap múlva, 26-án érkezettek Kalocsán.⁷³ Szabadkán, azonban ahogyan látni fogjuk, nem várták ki ezt a néhány napot sem.

Várady érsek a hír vételének másnapján, február 18-án elhunyt.⁷⁴ Három nap múlva temették el a kalocsai Főszékesegyház kriptájában. Korábban úgy nyilatkozott, hogy egyházmegyéje szétszakítását nem fogja túlélni.⁷⁵ Ötvenhét éves volt.

Fennálló dátumbeli és kifejezésbeli eltérések azt erősítik, hogy a korabeli döntéshozók számára nem volt kezdetől teljesen világos a terület sorsa, elnevezése, a vezető jogai és stabilitása. Fontos továbbá hangsúlyozni, hogy a határ két oldalán eltérő módon értékelték az eseményeket, és még pontosnak gondolt dátumok is különbözhetnek attól függően, hogy Szabadkáról vagy Kalocsáról nézik az eseményeket. Minden egy hosszabb folyamat része volt. Úgy tűnik, hogy az egyetlen igazán biztos pont kezdetől fogva az apostoli kormányzó személye volt. Személyes ambíciói nyilvánvaló összhangban álltak a belgrádi vezetés szándékaival, és egyáltalán nem habozott cselekedni: Budanovich Lajos február 10-ét tekintette a kezdetnek, hiszen már február 13-ára összehívta a szabadkai Szent Teréz Plébániára a főként helyi, városi papság képviselőit, és kihirdette a Bácskába szóló apostoli kormányzói (*in Apostolicum Administratorem in Bačka*) kinevezését.⁷⁶ Február 20-án (két nappal Várady érsek halálát követően) létrehozta, egyelőre ideiglenes jelleggel, a város papságából az apostoli kormányzóság hivatalát (*curia*).⁷⁷ Budanovich többek között irodaigazgatót, jószágkormányzót és revizort nevezett ki, valamint létrehozta az önálló egyházi bíróságot.

⁷² LAKATOS, „A nagy báború árnyékában”, 172.

⁷³ KFL I.I.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923. pr. 26/II. 1923. Budapest, 1923. február 24. Csatlóva: sz.n. 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához.

⁷⁴ LAKATOS, „A nagy báború árnyékában”, 172.

⁷⁵ Az első bácsi kormányzósági körlevél külön hangsúlyozta, feltehetőleg nem véletlenül, hogy a megyéspüspök halálával az egyetemes jog szerint (318. kán. CIC 1917) az apostoli kormányzó joghatósága nem szűnik meg. *Litterae Circulares* 1923, 2.

⁷⁶ Uo. 1–2.

⁷⁷ Uo. 2.

Ez utóbbi azért is különösen érdekes, mivel Budanovich kinevezése kifejezetten utal az akkor hatályos Egyházi Törvénykönyv 312. kánonjára.⁷⁸ A kánon szerint a pápa akár betöltött, akár üresedésben lévő egyházmegyét súlyos vagy különleges okból bízhatja apostoli kormányzóra. Ez a hivatal kétféle, ideiglenes (*ad tempus*), illetve állandó (*in perpetuum*) lehet. Budanovich a betöltött egyházmegye területének csak egy részére kapott, és csak *ad nutum Sanctae Sedis*, tehát ideiglenes jelleggel bíró adminisztrátori joghatóságot, amit az is alátámaszt, hogy (egyelőre) nem kapott püspöki kinevezést sem. Az önálló egyházi bíróság léte pedig – még akkor is, ha létrehozását praktikus okok valóban indokolhatták – alapvetően az állandóság jellegével bíró, püspök vezette egyházmegye (*diocesis*) sajátossága (vö. 1572. kán. CIC 1917).

Ugyanez év november 9-én apostoli protonotáriussá nevezték ki,⁷⁹ így a továbbiakban viselhette a főpapi *insigniákat*, majd 1927. február 28-án cisamói címzetes püspökké.⁸⁰ 1927. május 1-én szentelték fel a szabadkai Szent Teréz-templomban.⁸¹ A főszentelő Ermenegildo Pellegrinetti nuncius volt, a társszentelők Antun Bauer zágrábi érsek (1914–1937) és Antun Akšamović diakovári (bosznia–szerémi) püspök (1920–1942) voltak, jelen volt a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság több főpásztora.

Az apostoli kormányzó kitaróan azon fáradozott, hogy a rá bízott terület önálló egyházmegyévé alakulását készítse elő. Kalocsai beszámolók szerint nem „*ad nutum Sanctae Sedis*”, vagyis ideiglenes főpásztornak tekintette magát, hanem „*residentialis*,” vagyis megyéspüspöknek.⁸² Tény, hogy Budanovich kormányzó teljesen átszervezte az adminisztratúra egyházi szervezetét, kisszemináriumot,⁸³ lelkészsképeket és plébániákat alapított, amivel sok helyütt tiltakozást váltott ki.⁸⁴ Budanovich számára fontos

⁷⁸ Uo. 1.

⁷⁹ AAS 15 (1923) 599.

⁸⁰ *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Administraturae Apostolicae Bačiensis anno 1927 dimissae*, *Su-boticae* 1928, 16.

⁸¹ Uo. 17.

⁸² KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. *Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V.K.M.-nek* [vallás- és közoktatásügyi miniszternek], 2.

⁸³ 1924-ben Bácsott alapított kisszemináriumot, majd Szabadkán és Zentán is indult hivatásgondozás. 1928-tól ezeket a képzéseket megszüntették, és Travnikba küldték a kisszeminaristákat. A szabadkai kisszemináriumot végül 1937-ben alapították meg. ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 38. A témához: STJEPAN BERETIĆ, *Zlatni jubilej Subotičke biskupije VI. dio*, *Zvonik* 25 (2018) 10, 48.

⁸⁴ Egy ilyen tiltakozás volt Magyarkanizsa, Újvidék, Óbecse és Mohol plébánosainak Kalocsára eljuttatott memoranduma, amelyben mások mellett a kalocsai érsek segítségét kéri. Mint írják: a változtatások hatalmas „elkeseredést és lelki rombolást okoznak a papságban és a hívekben”. A levélhez részletes dokumentációt, többek között Budanovich leveleit is mellékeltek. Az akta fedlapjára a következő megjegyzés került: „A K[egyelmes] Úr ad acta tétetni rendelte.” Vagyis Zichy érseknek nem állt módjában semmit sem tenni. KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, sz. n. 1926. A lelkészsképek szaporítása miatt panasz Budanovics ap. adm. ellen.

volt a papi hivatások ápolása,⁸⁵ de a kispapokat csak szláv nyelvű, délszláv szemináriumokba küldte tanulni (főként Zágrábra).⁸⁶

A Bácsi Apostoli Kormányzóság területén maradt kalocsai iskolanővérek (Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulata vagy Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Kalocsai Társulata) Budanovich püspök közbenjárásának is köszönhetően végül folytathatták működésüket.⁸⁷ Az új hatalom államosította az egyházi iskolákat, de az apostoli kormányzó közbenjárására a nővérek visszatérhettek az immár állami tulajdonú és fenntartású oktatási intézményekbe, és – Budanovich önállósodási törekvései részeként – 1930. október 23-án külön kongregációvá alakultak.⁸⁸ A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Bácskai Társulata, a bácskai iskolanővérek egy későbbi jelentés szerint 22 helyen vezettek intézetet, ezek közül 5 helyen laktak szlávajkiúak is, illetve 6 helyen németajkiúak, a többi helyen magyarajkiúak.⁸⁹ Ennek ellenére az apostoli kormányzó szláv nyelvűvé tette a rend belső életét.

A trianoni határon kívülre került kalocsai birtokok jövedelmét sajátjának tekintette,⁹⁰ illetve a pénzkezelést igyekezett központosítani.⁹¹ Létrehozott továbbá egy alapítványt (*Budanovich püspök alapítványa*) is egy szabadkai bunyevác gimnázium felállítására.⁹²

1936. június 30-án az apostoli kormányzó egyházmegyei szinódust tartott a Szent Teréz-plébániatemplomban,⁹³ amelynek eredménye a Kormányzóságnak irányt mutatni akaró, 500 prokánont tartalmazó, 170 oldalas *Codex Bachiensis*⁹⁴ lett. Az adminisztrátor levele, amellyel a pápának bejelentette a szinódust, azzal kezdődik, hogy a bácsi egyház, amely nyolc évszázadon keresztül ugyanazon főpap irányítása alatt egyesült a kalocsai egyházzal, most ismét önálló, és a pápa kegyéből immár tizennégy

⁸⁵ *Litterae Circulares* 1923, 3.

⁸⁶ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. 1. *Dr. Ijjas József levele 1941. május 4. Zichy érsek úrhoz*, 5.

⁸⁷ ORCSIK, *A magyar katolikusok*, 41. A témához: KISS (LAKATOS) ADÉL, *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek története Magyarországon 1860–1950*, szakdolgozat, ELTE, Budapest 1996.

⁸⁸ *Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek*, Magyar Katolikus Lexikon I–XVI (főszerk. Diós István), Budapest 1993–2014, IX, 2004, 103–104.

⁸⁹ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. 2. *Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V. K. M.-nek*, 7–8.

⁹⁰ Uo. 1. *Dr. Ijjas József levele 1941. május 4. Zichy érsek úrhoz*, 3.

⁹¹ Uo. 1. *Dr. Ijjas József levele 1941. május 4. Zichy érsek úrhoz*, 3. és 2; *Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V.K.M.-nek*, 5–6.

⁹² Uo. 2. *Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V. K. M.-nek*, 8.

⁹³ *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Administraturae Apostolicae Bačiensis anno 1936 dimissae*, Suboticae 1937, 3–10.

⁹⁴ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. 2. *Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V. K. M.-nek*, 2.

éve saját adminisztrátor kormányozza.⁹⁵ Kétségtelen, hogy még az újkori dokumentumok is a kalocsai és bácsi kánonilag egyesült egyházakról (*Colocensis et Bachiensis canonicæ unitarum ecclesiarum*) tesznek említést, azonban az is igaz, hogy a kettős név eredete ma sem tisztázott.⁹⁶ Elgondolkodtató az is, hogy az ősi bácsi egyházmegye gondolata sem azonnal, a levélást követően került elő a hivatalos iratokban, inkább úgy tűnik, mintha egy gondolati, illetve saját identitást alapozni kívánó fejlődés eredménye lenne. Az ősi, egykor önálló bácskai egyházmegyével való érvéles mindenesetre részben máig meghatározó maradt egyesek számára a bácskai részen.⁹⁷ 1937-től már a papságnak szóló körlevelek címében is a Bácsi Egyházmegye (*diocesis Bačiensis*) szerepelt az apostoli kormányzóság helyett.⁹⁸ Az „*egyházmegye*” központja Szabadka, „*székesegyháza*” a szabadkai Szent Teréz-templom lett. A székhely választása praktikus okokból teljesen érthető, történetileg azonban mindenképpen előzmény nélküli, hiszen a középkori székesegyház vitán felül Bács városában volt (az érseki vár romjai ma is állnak).⁹⁹

Az eseményeknek ismét elébe menni akaró, magabiztosnak tűnő névváltoztatáshoz biztosan az is hozzájárult, hogy a Szentszék és Jugoszlávia közti tárgyalások során a jugoszláv fél a saját szuverenitása érdekében ragaszkodott az önálló katolikus egyház-szervezet létrehozásához.¹⁰⁰ A *modus vivendi* keresve 1935-ben, a szinódus előtti évben írták alá a felek a konkordátumot, amelyet azonban belpolitikai nehézségek és az ortodoxok ellenállása miatt Jugoszlávia soha nem ratifikált, így az végül nem lépett életbe.

További bátorítást jelenthetett Budanovich Lajosnak az a tény, hogy az 1917-es Egyházi Törvénykönyv 356. kánonja tízévente előírta egyházmegyei szinódus tartását. Igaz azonban az is, azt csak megyéspüspök volt jogosult összehívni (357. kán. 1. § CIC 1917).

⁹⁵ „*Antiqua Colocensis et Bačiensis Archiepiscopatus novis regni Jugoslaviae finibus in duas partes est divisa, quarum pars major ditioni regni Jugoslaviae subjecta est. Ecclesia Bačiensis, quae per octo saecula ecclesiae Colocensis sub ejusdem Praelati regimine unita gubernabatur, nunc temporis disjuncta, ex gratia Sanctitatis Vestrae quattuordecim annis per subscriptum administratorem apostolicum proprio jure regitur.*” Nr. 2000/1936. Szabadka, 1936. április 17. *Litterae Circulares* 1936, 6.

⁹⁶ Vö. többek között: Kalocsa történetéből, szerk. KOSZTA LÁSZLÓ, Kalocsa 2000; UŐ, *A kalocsai érseki tartomány kialakulása* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2), Pécs 2013. További irodalom: THOROCZKAY GÁBOR, *Előszó*, KATONA ISTVÁN, *A kalocsai érseki egyház története I–II*, szerk. ROMSICS IMRE–THOROCZKAY GÁBOR, Kalocsa 2001–2003, I; TÓTH, *A kalocsa–bácsi*, 11–15.

⁹⁷ Az 1968-ban létrejött Szabadkai Egyházmegye első sematizmusa a pánszlávizmus jegyeit magán viselő felfogást tükröz. Az évkönyv szerint már azelőtt létezett itt egyfajta bácsi érsekség, hogy a magyarok megérkeztek a Kárpát-medencébe, amelynek alapítója közvetlen vagy közvetett módon maga Szent Metód, a szlávok apostola. *Nova et vetera de Ecclesia Bačiensis–Suboticana*, Schematismus primus Dioecesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus foundationis Dioecesis, Suboticae 1968, 20–30. A 2009-es szabadkai sematizmus már visszatért a későbbi alapítás elméletéhez. *Schematismus Dioecesis Suboticanae*, Suboticae 2009, 5.

⁹⁸ *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Bačiensis anno 1937 dimissae*, Suboticae 1938.

⁹⁹ TÓTH, *A kalocsa–Bácsi Főegyházmegye*, 11–21.

¹⁰⁰ LAKATOS, „*Trianon árnyékában*”. A témához: SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (DHHÉ 3), München 1975, 109–110.

Eugenio Pacelli (XII. Piusz pápa, 1939–1958) bíboros államtitkár a zsinatot bejelentő levélre adott kellőképpen diplomatikus, de a szinódust mindenképpen tudomásul vevő választát¹⁰¹ értelemszerűen továbbra is Budanovich Lajos címzetes püspök, bácsi apostoli kormányzónak címezte (*Episcopo titulari Cisamensi, Administratori Apostolico Bačiensis*), és levelében nem utalt az adminisztrátor által felvezetett történeti megalapozásra. Érdekes és szomorú egybeesés, hogy az 1936-os szabadkai szinóduson ezt a választ éppen annak a Petrányi Ferencnek¹⁰² volt a feladata felolvasni, akit 1944 őszén meggyilkolnak az ismét bevonuló szerbek.¹⁰³

Magyar oldalon természetesen folyamatosan továbbra is egyetlen egyházmegyeként tekintettek a területre, amelynek a valódi főpásztora Kalocsán van. Ennek egyik nevezetes példája a Zichy Gyula gróf érseki kinevezésekor kialakult anomália. Zichy 1925-ben érseki kinevezést kapott (kormányzó: 1923–1925; érsek: 1925–1942). Nem kis riadalmat keltett, amikor a kinevező bullából a „kalocsai” mellől elmaradt a „bácsi” jelző. A hiányzó nevet a bulla ünnepélyes felolvasásakor beszúrták, a nunciatúrának pedig levélben kellett megnyugtattania a kalocsaiakat: biztosították a főpásztort, hogy a beszúrási helyes volt, és „a kalocsai és bácsi érsek ur kinevezés [*Sic!*] Bullájában a ba-csiensis szó kihagyása lapsus calami [elírás] folytán történt [...] semmi esetre nem lehet szó az egyházmegyének ketté választásáról szóló intézkedésről”.¹⁰⁴

Zichy érsek a jugoszláv oldalra került javainak ügyében jogi úton is igyekezett érvenyt szerezni igazának, a Hágai Nemzetközi Bíróságon sikerrel perelt Jugoszlávia ellen kárpótlásért az érsekség Jugoszláviába került javai miatt.¹⁰⁵ Abban azonban már nem sikerült döntésre jutni, hogy kit illetnek a szóban forgó javak, a bácsi adminisztrátort vagy a kalocsai érseket.

3. ÚJRAEGYESÜLÉS ÉS KETTÉVÁLASZTÁS (1941–1968)

1941. április 10-én Horvátország kikiáltotta függetlenségét, ezzel a magyar kormány Jugoszláviát megszüntnek tekintette. Másnap a magyar csapatok bevonultak a Délvidékre. Ez azt a reményt is felcsillantotta, hogy a Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye két évtized után újra egyesülhet. Zichy Gyula érsek bajai származású bunyevác papját, Ijjas (Ikotity) Józsefet (kalocsai érsek 1969–1987) bízta meg azzal, hogy érseki biztos-

¹⁰¹ No. 156010. Vatikán, 1936. június 11. *Litterae Circulares* 1936, 6.

¹⁰² *Petrányi Ferenc óbecsei plébános (1918–1944), 1932-től esperes*. <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/petranyi-franciscus> (2021. 05. 17.)

¹⁰³ Bővebben: *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye mártír papjai 1944–1945-ben*, TÓTH, Hungaria Rómából, 219–244.

¹⁰⁴ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, sz. n. Budapest, 1925. november 4. Csatolva: sz. n. 28/X. 1942. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése c. aktához. Eredeti kiemelés, szaggatott vonallal.

¹⁰⁵ LAKATOS, *Fejezetek*, 21.

ként segítse ezt a folyamatot, és az időközben elindult változási folyamatokat visszafordítsa.¹⁰⁶ Budanovich Lajos püspök, aki az azt megelőző több mint húsz esztendőben egész másért munkálkodott, egyáltalán nem kívánt lemondani tisztségéről, így végül Angelo Rotta érsek, budapesti apostoli nuncius (1930–1945) dekrétummal vonta vissza adminisztrátori megbízatását, 1941. június 1-i hatállyal.¹⁰⁷ Ijjas József így jellemzi Budanovich Lajost:

„El kell ismerni, hogy bámulatos munkaerővel, semmitől vissza nem rettenő energiával látta el tisztségét. Munkateljesítménye iránt teljes elismeréssel vannak még azok is, akik egyébként fájó szívvel gondolnak vissza más intézkedéseire, melyek a papságban és a hivekben visszatetszést keltettek.”¹⁰⁸

Más helyütt így ír: „Budanovich Lajos püspök úr nem egyszerű egyéniség, hanem kivételes képességű, erős energiájú,” de rögtön hozzá is teszi, hogy „fajtáját fanatikusán szerető vezéregyéniség. Soha nem csinált titkot abból, hogy ő nem magyarbarát”.¹⁰⁹

Az apostoli kormányzóság azonban 1941. június 1-el nem szűnt meg, mivel ugyanazon dekrétum, amely Budanovichot felmentette a tisztségből, Zichy érsekre ruházta *ad nutum Sanctae Sedis* az apostoli kormányzói hivatalt. Zichy Gyula kalocsei érsek és bácsi apostoli kormányzó 1942. május 20-án meghalt. Gyetvai Péter¹¹⁰ főszentszéki jegyző, érseki szertartó korabeli feljegyzése szerint az akkori politikai helyzetben teljesen érthető és magyarázható volt, hogy a Szentszék Zichy érseket külön bácskai apostoli kormányzóvá nevezte ki, ahogyan az is, hogy ugyanezen politikai helyzet miatt nem szüntette meg írásban az adminisztratúrát (amelyet, mint láttuk, valójában írásban – szorosán véve – meg sem alapított).¹¹¹ Gyetvai szerint legkésőbb a Zichy érsek halálával bekövetkezett széküresedéskor az érseki és az apostoli kormányzói joghatóság

¹⁰⁶ Bővebben: *Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli kormányzóság (1941–1944)*, TÓTH, Hungaria Rómából, 199–218. Korábbi megjelenések: TÓTH TAMÁS, *A Bácsi Apostoli Kormányzóság 1941-es visszacsatolása Kalocsához Ijjas József feljegyzései alapján*, *Deliberationes* 1 (2008) 1, 123–138; UŐ, *Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli Kormányzóság 1941–1944*, Bácsország. Vajdasági honismereti szemle 48 (2009), 25–35. Utóbbi horvátul: UŐ, *Ijjas i Budanović. Bačka apostolska administratura 1941–1944*, *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 4 (2012), 115–135.

¹⁰⁷ A dekrétum 1941. május 26-án, Budapesten kelt. KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 2100/1941. sz., érk. 1941. május 28.

¹⁰⁸ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. 1. *Dr. Ijjas József levele 1941. május 4. Zichy érsek úrböz.* 2.

¹⁰⁹ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 3546/1943. sz. 2. *Dr. Ijjas József jelentése 1941. május 6-án a V. K. M.-nek,* 2.

¹¹⁰ *Gyetvai Péter főszentszéki jegyző és érseki szertartó (1941–1944)*, később kalocsei kanonok (1946–1988), több jogi és történeti munka szerzője. <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/gyetvai-peter> (2021. 09. 20.)

¹¹¹ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 1942.10.28. A bácskai apostoli adminisztratúra kérdése. Adminisztrátori kinevezések. Dr. Gyetvai Péter emlékeztetője.

a káptalanra szállt (317. kán. CIC 1917), így Horváth Győző segédpüspök (1912–1944) mint kalocsai káptalani helynök hibát követett el, amikor a nunciatúrától külön kérte a bácskai apostoli adminisztrátorra történő kinevezését, amelyet azután meg is kapott. Gyetvai Péter javaslata az volt, hogy a következő érseki beiktatáskor¹¹² az új főpásztor – a nunciatúra előzetes szóbeli értesítése után – az egész egyházmegye felett vegye át a joghatóságot, így *per viam facti* megszűnik az adminisztrátúra, hiszen immár van törvényes, hivatala ellátásban nem akadályoztatott főpásztora az egész egyházmegyének (vö. 318. kán. 2. § és 334. k. 3. § CIC 1917).

Budanovich Lajost rövid, 1941-es budapesti tartózkodását követően Mátraverebély-Szentkútra internálták.¹¹³ Két év után, 1943. május 26-án tért vissza Szabadkára. Azzal az indokkal kapott engedélyt, hogy meglátogassa a beteg nővérét, azonban a gyorsan forduló hadihelyzetben a magyar hatóságok sem látták már kívánatosnak további internálását. Egyházbjogi szempontból sem volt akadálya a visszatérésnek, mivel még mindig ő volt a Szent Teréz-templom plébánosa. Amikor 1944-ben a Magyar Királyság újra elveszítette a Délvidéket, Grósz József érseknek (1943–1961) 1944. december 20-án vissza kellett adni Budanovichnak – általános helynöki felhatalmazással – a terület irányítását, majd 1946. június 13-án a Szentszék intézkedése révén a püspök újra apostoli kormányzó lett. Haláláig, 1958. március 16-ig vezette az Apostoli Kormányzóságot. Kívánságának megfelelően a szabadkai Szent Teréz-plébánia-templom Nagyboldogasszony oltára mellé temették el. Nem sokkal nyolcvanötödik születésnapja előtt hunyt el. Utódja régóta közeli munkatársa, 1955-től segédpüspöke, Zvekanovich Mátyás (Matija Zvekanović) lett (apostoli kormányzó: 1958–1968; megyéspüspök: 1968–1989).

Csak közel ötven évvel az I. világháború vége, negyvenöt évvel az apostoli kormányzóság megalakulása, illetve tíz évvel Budanovich Lajos halála után látta a Szentszék elérkezettnek az időt az önálló egyházmegye megalapítására. 1968. január 25-én, az egykori Bács vármegye és az ősi érsekség középkori védőszentjének, Szent Pálnak az ünnepén¹¹⁴ adta ki a Szentszék a *Praeclarissima Pauli*¹¹⁵ bullát, amellyel megalapította az önálló Szabad-

¹¹² LAKATOS, „*Trianon árnyékában*”, kézirat. A soron következő beiktatás Glattfelder Gyuláé lett volna (1942), de a kinevezett főpásztor egészségi állapota, illetve ezzel összefüggő lemondása miatt nem került sor rá. Grósz József érsek (1943–1961) beiktatása (1943. július 12.) azonban a jelek szerint ezen megfontolások figyelembevételével történt, azaz úgy tűnik, a Bácsi Apostoli Kormányzóság akkor jogilag megszűnt.

¹¹³ TÓTH, *Hungaria Romából*, 201. 214–216.

¹¹⁴ Bács–Kiskun megye címerében Bács vármegyére és védőszentjére emlékeztet Szent Pál alakja. A Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye jelenlegi védőszentje Szent István király, míg a Szabadkai Egyházmegye patrónusa Szent Pál.

¹¹⁵ AAS 60 (1968) 321–322; *Schematismus primus*, 35–36; A Bánati Apostoli Kormányzóságot felváltó Nagybécskerekai Egyházmegye megalapítása még hosszabb kivárási idő után, 1986-ban történt, az Észak-Szerémi és Dél-Baranyai Apostoli Kormányzóság azonban igen gyorsan integrálódott a Diakovári (Bosznia–Szerémi) Egyházmegyébe, a mai Diakovár–Eszéki Főegyházmegye elődjébe.

kai Egyházmegyét (*diocesis Suboticana*).¹¹⁶ Sem az új területi egység elnevezésében, sem pedig az alapító bullában nincs semmilyen történeti vagy más utalás bácsi vagy kalocsai egyházmegyére. A kalocsai érsek a továbbiakban nem használta bácsi titulását.¹¹⁷ A háttér másik oldalán jóval később rendeződött a helyzet: a Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye (*archidioecesis Colocensis–Kecskemetensis*) a magyarországi egyházmegye-rendszert újrarendező 1993. május 31-én kelt, *Hungarorum Gens*¹¹⁸ révén jön létre.

¹¹⁶ Az egyházmegyék világszerte – kevés kivételtől eltekintve, mint például ahogyan ez az Erdélyi Egyházmegye esetében történt – a székváros után kapták a nevüket. A Szentszék ezt a tradíciót követi ma is az új egyházmegyék alapításakor. A Szabadkai Egyházmegye elnevezése ezt a hagyományt tükrözi.

¹¹⁷ A továbbiakban a szentszéki dokumentumok 1993-ig Kalocsai Főegyházmegyéről (*archidioecesis Colocensis*) és kalocsai érsekről (*archiepiscopus Colocensis*) beszélnek. Vö. többek között: AAS 60 (1968) 824; uo. 61 (1969) 196–197, 403, 859. Igaz, a bácsi címet a múltban is gyakran elhagyták, de annak más jelentősége volt, mégpedig egyszerűen rövidíteni akartak. A teljességhez hozzátartozik, hogy a Főegyházmegye 20. századi története szempontjából változást jelentő években az *Acta Sanctae Sedis* és az *Acta Apostolicae Sedis* többféleképpen használta az elnevezést, kétségtelenül megfigyelhető azonban a szentszéki közlönyökben a bácsi titulus elkopása, amely minden bizonnyal a területi változásokkal is összefügg. 1905 (Városey Gyula kinevezésének éve): ASS 38 (1905–1906) 331 (*Colocen. et Bacsien*). 332 (*Colocensis*). 335 (*Colocensi et Baciensi*); 1911 (Csernoch János kinevezésének éve): AAS 3 (1911) 183 (*Colocensi et Baciensi*). 601. 610 (*Colocza e Bács*); 1914 (Várady Lipót Árpád kinevezésének éve): AAS 6 (1914) 264 (*Colocza e Bács*), 265 (*Colocza*). 276 (*Colocza e Bacs*); 1923 (Várady Lipót Árpád halálának és Budanovich Lajos protonotáriusi kinevezésének éve): AAS 15 (1923) 136 (*Colocza e Bácsa*). 599 (*Calocsa e Bacsza*); 1925 (Zichy Gyula kinevezésének éve): AAS 17 (1925) 81 (*Colocen.*). 400 (*Colocza*). 508 (*Colocensi*). 650 (*Colocensem*); 1942 (Zichy Gyula érsek halálának és Glattfelder Gyula kinevezésének éve): AAS 34 (1942) 184 (*Colocza*). 298 (*Colocensi*); 1943 (Grósz József kinevezésének éve): AAS 35 (1943) 146 (*Colocensi*). Allítólag Ijjas József kalocsai érsek mondogatta, hogy „régén volt a bácsi érsek, most már csak az érsek bácsi”.

¹¹⁸ AAS 85 (1993) 871–876.

FORRÁSOK

I.

Budanovich Lajos kinevező dekrétuma

Belgrád, 1923. február 10.

(Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Administraturae Apostolicae
Bačiensis anno 1923 dimissae. Suboticae 1923. 1.
[eredeti kiemelésekkel])

Hermenegildus Pellegrinetti,¹¹⁹

Dei et Apostolicae Sedis gratia Archiepiscopus Adanensis,
apud regnum Serviorum, Croatarum et Slovenorum
nuntius apostolicus.

Post compositum recens immane bellum magna pars dioecesis Colocensis sub ditio-
nem politicam redacta est Regni Serviorum, Croatarum et Slovenorum.

Inde factum est, ut Clerus et fideles regionis, cui nomen „Bačka”, iam fere tres
annos nonnisi raras, difficiles et implexas cum suo Episcopo in Regno Hungariae resi-
dente, communicationes et relationes habere potuerint.

Quae rerum conditio cum sine gravi rei catholicae atque ecclesiasticae disciplinae
detrimento diutius durare non posset, Supremae Apostolicae Sedi, apud quam sol-
licitudo est omnium ecclesiarum, visum est, ut rectae parochiarum administrationi
animarumque saluti prospiceretur, Administratorem Apostolicum pro supra dicta re-
gione constituere ac Rev.do¹²⁰ Domino Ludovico Budanović, Parocho ad Sanctae The-
resiae, in urbe Subotica, id muneris committere.

Nos itaque, de mandato Beatissimi Patris, praesentibus litteris declaramus eum-
dem Rev.dum¹²¹ Dominum Ludovicum Budanović, pro ea dioecesis Colocensis parte,
que in territorio Regni Serviorum, Croatarum et Slovenorum jacet, Administratorem
Apostolicum, ad nutum Sanctae Sedis, nominatum et constitutum esse, cum omnibus
officiis, juribus ac privilegiis, que Administratoribus Apostolicis, iuxta ecclesiasticas le-
ges, maxime vero juxta Can.¹²² 312. et seqq.¹²³ Codicis Juris Canonici, competunt, ita ut
facere valeat et debeat, intra fines sui territorii atque jurisdictionis, ea omnia, quae ad

¹¹⁹ Ermenegildo Pellegrinetti érsek, belgrádi apostoli nuncius (1922–1937).

¹²⁰ Reverendo.

¹²¹ Reverendum.

¹²² Canones.

¹²³ Sequentes.

rectam ecclesiarum, populi ac religiosorum Institutorum administrationem pertinent, omnipotenti Deo et Romano Pontifici de sua administratione rationem redditurus.

Datum Belgradi, die 10. Februarii 1923. Hermenegildus Pellegrinetti, m. p. Archiepiscopus tit.¹²⁴ Adanensis, Nuntius Apostolicus. D.¹²⁵ Alfredus Pacini Secretarius. (L. S.¹²⁶)

2.

(KFL.I.r.a. Generalia de Archidioecesi, ad 808/1923.
pr. 26/II. 1923. Vatikán, 1923. február 15. Csatolva: sz.n. 28/X. 1942.
A bácskai apostoli adminisztrátúra kérdése c. aktához.)

Segreteria di Stato
di Sua Santità

Dal Vaticano, die 15 Februarii 1923.

N° 13674.
da citarsi nella risposta

Ill.me ac Rev.me¹²⁷ Domine,

litteras Amplitudinis Tuae, quibus Summo Pontifici praeclaram amoris et reverentiae significationem exhibuisti, Sanctitati Suae libentissime accipere dignata est.

Quod autem refers de gravi rei catholicae statu in regione Bacsienſi id apprime notum iam Sanctitati Suae fuerat, quae de removendis difficultatibus religioni interpositis sollicitam habere curam unquam intermisit.

Verum adsistentia alicuius pastoris, qui gregi nunc indefenso adesse personaliter possit, quique sacramentum confirmationis, tam multis fidelibus hoc sacramento indigentibus, conferre valeat, in dies magis necessaria apparet.

Gratum igitur Amplitudini Tuae accidit id quod Summus Pontifex nuper benigne disponere dignatus est: regionis Bacsienſis namque administratio, ad nutum Sanctae Sedis, commissa est sacerdoti Ludovico Budanovic,¹²⁸ quam optime novisti atque dignum habuisti cui unam ex praecepis paroeciis eiusdem regionis committeres. Per hanc

¹²⁴ Titularis.

¹²⁵ Dominus.

¹²⁶ Locus Sigilli.

¹²⁷ Illustrissime ac Reverendissime.

¹²⁸ Regionis ... Budanovic: (utólag) ceruzával aláhúzza.

[%] autem provisionem, supervacanea evadit specialium collatio facultatum sacerdotibus quos Sanctae Sedi commendasti ut confirmandis fidelibus Bacsienis regionis deputarentur.

Ego, vero, Administratori Apostolico, omnia quae in litteris Amplitudinis Tuae exponuntur, de difficultatibus in quibus Instituta a Te commendata versantur, referam, ut is, adiuvante Ill.mo D.¹²⁹ Nuntio Apostolico Beogradensi, maxima cum sollicitudine oppotuna paret remedia.

Interim autem Tecum communicare satago, Summum Pontificem rependere voluisse zelum Amplitudinis Tuae, necnon studium voluntatemque tuam erga Ipsum, Apostolica Benedictione tibi tuisque fidelibus peramanter impertita.

Ego autem hanc occasionem libenter nanciscor meae erga A. T.¹³⁰ existimationis sensus profitendi, quibus maneo

Tibi
addictissimus
(Pietro Gasparri)¹³¹

Ill.mo ac Rev.mo¹³² Domino
Leopoldo A. Varady¹³³
Archiepiscopo Colcensi et Bacsienis

¹²⁹ Illustrissimo Domino.

¹³⁰ Amplitudinem Tuam.

¹³¹ Pietro Gasparri bíboros, államtitkár (1914–1930).

¹³² Illustrissimo ac Reverendissimo.

¹³³ Eredeti kiemelés; (utólag) piros ceruzával aláhúzva.

3•

Budanovich Lajos kinevezését visszavonó dekrétum

Budapest, 1941. május 26.

(KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 2100/1941. sz., érk. 1941. május 28.

[eredeti kiemelésekkel])

(címer)

Angelus Rotta¹³⁴

Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archiepiscopus Thebarum in Acaia

et in regno Hungarico

nuntius apostolicus

Decretum

N.5450/41.

Auctoritate a Beatissimo Patre Pio Papae XII¹³⁵ Nobis per litteras Eminentissimi ac Reverendissimi Cardinalis Aloysii Maglione¹³⁶, a Secretis Status Suae Sanctitatis, diei 15 Maji 1941 sub N. 3748/41. tributa, praesentium tenore, ob mutatas rerum condiciones in territorio Bacskienzi, revocamus a munere Administratoris Apostolici Bacskae „ad nutum Sanctae Sedis” Excellentissimum ac Reverendissimum D.D.¹³⁷ Ludovicum Budanovic¹³⁸, Episcopum titularem Cisami, qui hucusque tale munus sollerter gessit, eiusque in loco, Excellentissimum ac Reverendissimum Dominum Dominum Julium a comitibus Zichy, Archiepiscopum Colocsiensem¹³⁹, nominamus et constituimus Administratorem Apostolicum „ad nutum Sanctae Sedis” illius territorii, quousque a Sancta Sede definitivo regimini Bacskae provideatur.

Statuimus autem ut praesens Decretum ad notitiam feratur cleri et fidelium eiusdem Administrationis Apostolicae a novo Administratore Apostolico.

¹³⁴ Angelo Rotta érsek, budapesti apostoli nuncius (1930–1945).

¹³⁵ XII. Piusz pápa (Eugenio Pacelli, 1939–1958).

¹³⁶ Luigi Maglione bíboros, államtitkár (1939–1944).

¹³⁷ Dominum Domimum.

¹³⁸ Recte: Budanović/Budanovich.

¹³⁹ Recte: Colocensem.

Hoc Decretum suam obtinet vim ab ineunte die 1 Junii huius anni, a quo tempore consequenter cessabit jurisdictio Excellentissimi D.D.¹⁴⁰ Ludovici Budanovic¹⁴¹ qua Administratoris Apostolici, eiusque Vicarii.

Datum Budapestini ex Aedibus Nuntiaturae Apostolicae
die 26 Maji 1941.

+ Angelus Rotta¹⁴²
Archieppus tit. Thebar.¹⁴³, Nuntius Apostolicus.

4•

A Szabadkai Egyházmegye alapító bullája
Praeclarissima Pauli bulla, 1968. január 25.
(AAS 60 (1968) 321–322.
[eredeti kiemelésekkel])

Baciensis
(Suboticanæ)
Apostolica administratio Baciensis ad dioecesis gradum tollitur,
«Suboticanæ» cognomine.

Paulus episcopus¹⁴⁴
servus servorum Dei
ad perpetuam rei memoriam

Praeclarissima Pauli exempla sequentes, quem sane tanta urgebat Christi caritas, ut diu noctuque Ecclesiarum, quas condidisset, cura atque sollicitudine paene conficeretur (cf. 2 Cor., II, 28), Nos etiam, quos summi numinis providentia «multarum gentium» patrem constituit (cf. Gen., I7, 5), et aeternarum rerum procuratores, omni opera et ope annitimur ut omnibus, quotquot christiano nomine censentur, quam plurimum prodesse queamus; quasi enim Auctus, Christi verba littus animi subeunt, iubentis Nos gregem, quem redemit, sanctissime custodire. Quam ob rem, cum in Administratione

¹⁴⁰ Dominum Dominum.

¹⁴¹ Recte: Budanović/Budanovich.

¹⁴² Aláírt.

¹⁴³ Archiepiscopus titularis Thebarum in Acaia.

¹⁴⁴ VI. Pál pápa, szent (Giovanni Battista Montini, 1963–1978).

Apostolica Baciensi res catholica nonnihil profecerit, cuius rei est argumentum quod ibi et Curia iam instructa sit, et sacrum Seminarium conditum pueris excipiendis quos Deus ad Sacerdotium vocaverit, cetera, petiit venerabilis Frater Matthias Zvekanovic, Episcopus titulo Burciensis atque Administrator Baciensis ut ea circumscriptio in dioecesis formam redigeretur. Nos autem, re bene considerata, consilio exquisito a venerabili Fratre Mario Cagna¹⁴⁵, Archiepiscopo titulo Heracleensi in Europa et in Iugoslavia Apostolico Delegato, praetereaue Coetu Episcoporum eiusdem Nationis quid sentiret audito, haec quae sequuntur decernimus atque statuimus. Administrationem Apostolicam Baciensem dioecesium numero adscribimus, *Suboticanam* nomine, servatis finibus, ut hucusque fuere; cuius erit caput atque Episcopi domicilium urbs Subotica, templum autem cathedrale illud, quod est Sanctae Teresiae Abulensi sacrum, cum debitis iuribus. Erit vero nova Sedes cathedralis recto Apostolicae huic Sedi subiecta,¹⁴⁶ donec aliter provideatur; atque beatum Paulum apostolum primum patronum habebit, alterum vero ab eo Cor Immaculatum Beatae Mariae Virginis. Decernimus etiam ut in nova dioecesi cathedrale Canoniorum collegium constituatur, sive [322] caerimoniarum causa, sive consilii Episcopo dandis eidemque iuvando;¹⁴⁷ tamen, usquedum hoc fieri nequeat, Consultores dioecesani deligantur, qui sacro eorum Praesuli assistant. Mensam episcopalem constituent Curiae emolumenta atque fidelium collationes. Regimen, administratio Ecclesiae Suboticanae, electio Vicarii Capitularis, sede vacante, hisque similia omnia ad leges Iuris Canonici temperentur. Ceterum, haec quae statuimus, venerabilis Frater Marius Cagna, quem nominavimus, exsequi studebit, vel quem ille delegaverit. Re vero acta, documenta exarentur, quorum sincera exempla ad Sacram Congregationem pro Episcopis cito mittantur.

Hanc vero Constitutionem nunc et in posterum efficacem esse et fore volumus; ita quidem ut quae per eam decreta sunt ab iis quorum res est religiose serventur, atque igitur vim suam obtineant. Cuius Constitutionis efficacitati nulla, cuiusvis generis, contraria praescripta officere poterunt, cum per eam iisdem derogemus omnibus. Nemini praeterea haec voluntatis Nostrae documenta vel scindere vel corrumpere liceat; quin immo huius Constitutionis exemplis et locis, sive typis impressis sive manu exaratis, quae sigillum viri praeferant in ecclesiastica dignitate constituti simulque ab aliquo publico tabellione sint subscripta, eadem omnino habenda erit fides, quae huic haberetur, si ostenderetur.

¹⁴⁵ Mario Cagna érsek, belgrádi apostoli delegátus (1966–1970), majd pronuncius (1970–1976).

¹⁴⁶ Jelenleg a belgrádi érsek mint metropolita alá tartozik.

¹⁴⁷ Az alapító bulla előírta székeskáptalan létesítését, azt azonban azóta sem hozták létre. Ebben az is közrejátszhatott, hogy az 1983-as Egyházi Törvénykönyv hatályba lépésével a kanonoki testület szerepe jelentős változáson esett át: magyar nyelvterületen a káptalan ma inkább ceremoniális feladatokat lát el, míg a tanácsadói szerepet a papi szenátus látja el.

Datum Romae, apud S.¹⁴⁸ Petrum, die quinto et vicesimo mensis Ianuarii, in Conversione Sancti Pauli Apostoli, anno Domini millesimo nongentesimo sexagesimo octavo, Pontificatus Nostri quinto.

Carolus Card. Confalonieri
S. Congr. Pro Episcopis Praefectus¹⁴⁹

Aloisius Card. Traglia
S. R. E. Cancellarius¹⁵⁰

Franciscus Tinello
Apostolicam Cancellariam Regens¹⁵¹

Ioannes Calieri, Proton. Apost.
Eugenius Sevi, Proton. Apost.¹⁵²

Loco Plumbi

In Canc. Ap. Tab. Vol. CXXVI N. 74¹⁵³

---

¹⁴⁸ Sanctum.

¹⁴⁹ Carlo Confalonieri bíboros, a Püspöki Kongregáció prefektusa (Cardinalis, Sacrae Congregationis Pro Episcopis Praefectus; 1961–1973).

¹⁵⁰ Luigi Traglia bíboros, Szent Római Egyház kancellárja (Cardinalis, Sanctae Romanae Ecclesiae Cancellarius; 1968–1973).

¹⁵¹ Francesco Tinello, az Apostoli Kancellária régense (1960–1973).

¹⁵² Apostoli protonotárius, illetve főjegyző (protonotarius apostolicus).

¹⁵³ Száma az Apostoli Kancellárián (Cancellaria Apostolica). Az Egyházmegye honlapján a bulla több nyelven is megtalálható, nem egészen pontos fordításban. Ott megtalálható a kiküldés dátuma is: 1968. március 2. <http://www.suboticka-biskupija.info/bula.php> (2021. 07. 02.)

5.

A Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye kialakítása

Hungarorum Gens bulla, 1993. május 31.

(AAS 85 (1993) 871–876.

[részlet, eredeti kiemelésekkel])

[871]

Nova Hungaricarum circumscriptionum ecclesiasticarum compositio.

Ioannes Paulus episcopus¹⁵⁴

servus servorum Dei

ad perpetuam memoriam

Hungarorum gens, quae, ducente Sancto Stephano Primo Rege, Beata Virgine Maria auxiliante, «Magna Domina Hungarorum», firme in fide catholica egit radices, hodie, cum Ecclesia per Pentecostes mysterium sanctificatur, dono accipit novam suarum ecclesialium communitatum dispositionem.

Namque Conferentia episcopalis Hungarica, cupiens votis Concilii Oecumenici Vaticani II obsecundare, quod attinet ad aptiorem circumscriptionum ecclesiasticarum compositionem, opus suscepit novo ordine, gradatim ac progrediente ratione, Provincias ecclesiasticas et dioeceses disponendi, naviter adiuta a Venerabili Fratere Angelo Acerbi¹⁵⁵, Archiepiscopo titulari Zellensi. Quo in opere absolvendo hoc semper fuit propositum, ut in unaquaque dioecesi magis perspicua Ecclesiae natura pateret, atque Episcopus apte et efficaciter munera sua explere posset, prout religiosae, spirituales ac morales necessitates, necnon societatis et culturae mutationes, quae hodie in cursu sunt, magis magisque postulant.

Attente igitur propositionibus perpensis Nobis exhibitis, cognito voto Nuntii Apostolici, quem supra memoravimus, audito consilio Secretariae Status et Congregationis pro Episcopis, ea quae sequuntur statuimus:

[...]

[873]

Archidioecesis Colocensis–Kecskemetenensis, cuius metropolitana ecclesia sub titulo Beatae Mariae Virginis in Caelum Assumptae in urbe Colocia sita est, ecclesia autem concathedralis sub titulo Ascensionis Domini Nostri in urbe Kecskemét est posita, comprehendet integrum comitatum Bács–Kiskun, cuius unam partem recipiet quae

¹⁵⁴ II. János Pál pápa, szent (Karol Józef Wojtyła, 1978–2005).

¹⁵⁵ Angelo Acerbi érsek, budapesti apostoli nuncius (1990–1997).

includit urbem Kecskemét a dioecesi Vaciensi, et pagos Dávod, Püspökpuszta, Dunafalva, Homorud¹⁵⁶, Sárhát, Sárosd, Szabadságpuszta et Riha-Élesd a dioecesi Quinque Ecclesiensi ei tributos. Cedet vicum Bogyiszló dioecesi Quinque Ecclesiensi.

[...]

[876]

Ad haec omnia perficienda deputamus memoratum Venerabilem Fratrem Angelum Acerbi, in Hungaria Apostolicum Nuntium, necessarias et opportunas eidem tribuentes facultates etiam subdelegandi, ad effectum de quo agitur, quemlibet virum in ecclesiastica dignitate constitutum, onere imposito ad Congregationem pro Episcopis, simul ac fas erit, authenticum exemplar actus peractae executionis remittendi.

Iubemus denique singula et omnia hisce Apostolicis Litteris decreta plene sortiri vim suam tam nunc quam in posterum usque tempus, rebus quibusvis, etiam speciali mentione dignis, haudquaquam obstantibus.

Datum Romae, apud Sanctum Petrum, die tricesimo primo mensis Maii, anno Domini millesimo nongentesimo nonagesimo tertio, Pontificatus Nostri quinto decimo.

Ioannes Paulus PP. II

TÓTH TAMÁS

---

¹⁵⁶ Recte: Homorúd.

At the time, the Hungarian general public insisted that the interests of Hungarians and those of universal Catholicism were the same; therefore, they expected the Vatican to implement the Hungarian claims. However, this proved to be wishful thinking, as the Holy See wanted to decide for itself what would be in the interest of universal Catholicism and how to ensure the pastoral care of the believers belonging to various nationalities and the viability of the units of church government in a politically unstable Carpathian Basin. The government of Count István Bethlen, having gradually realised that it had very limited means of asserting its own interests against the Holy See, began to make conscious use of the press, since public indignation was a factor, even if an extremely limited one, which the diplomacy of the Vatican was willing to take into account. At the same time, acknowledging the sad reality was still difficult, and like many of the consequences of Trianon, it required a kind of mourning, an awareness of the losses on the part of the general public.

TIBOR KLESTENITZ

THE DIVIDED ARCHDIOCESE: APOSTOLIC ADMINISTRATION IN BÁCSKA AFTER THE FIRST WORLD WAR

Out of the 150 parishes and independent vicariates of the historical Archdiocese of Kalocsa–Bács, 110 were temporarily occupied by the Serbs in 1918, and eventually, after the Treaty of Trianon, 90 became part of the Kingdom of Yugoslavia. Out of a population of nearly one million, the majority of the Catholics, 470,000 people, belonged from that point on to Yugoslavia. The ethnic diversity of the region was maintained on both sides of the border after the division, even if the proportion of the Hungarians on the Hungarian side of the border was much higher than on the Yugoslav side. Yet, Lipót Árpád Várady, Archbishop of Kalocsa–Bács (1914–1923), strove to help his priests and parishioners on both sides of the border; that is, he continued to see the two territories as a single entity.

As after some years of waiting, the Holy See realized that the division caused by the borders would not change in the near future, it decided to appoint apostolic governors in those parts of the diocese left without a pastor in order to ensure the pastoral care of the believers living in the annexed territories. In 1923, Szabadka (Subotica, Serbia today) parish priest Lajos Budanovich (Lajčo Budanović), was appointed Apostolic Administrator of Bács (Bácska); however, he was striving to prepare the area entrusted to him for its transformation into an independent diocese. He served as titular bishop from 1927. Administrator Budanovich completely restructured the ecclesiastical organisation of the administration, establishing minor seminaries, pastorates and parishes, which led to widespread protests.

Between 1941 and 1944, the area was returned to Hungary and came under the jurisdiction of the Archbishop of Kalocsa–Bács. Later, the Apostolic Administration also ceased to exist. Budanovich resumed the administration of the territory in 1944 and was reappointed Apostolic Administrator in 1946, which he held until 1958. It was not until 1968, nearly fifty years after the end of the First World War, forty-five years after the establishment of the Apostolic Administration and ten years after the death of Budanovich, that the Holy See saw the time as ripe for the creation of the independent Diocese of Subotica. On the other side of the border, the situation was much later settled: the Archdiocese of Kalocsa–Kecskemét was created by a papal decree in 1993, which reorganised the diocesan system in Hungary.

TAMÁS TÓTH

THE IMPACT OF THE HUNGARIAN GREEK CATHOLIC MOVEMENT AND THE ESTABLISHMENT OF THE EPARCHY OF HAJDÚDOROG ON HUNGARIAN-ROMANIAN RELATIONS IN THE YEARS PRECEDING THE TREATY OF TRIANON

The establishment of the Eparchy of Hajdúdorog in 1912 was a highly publicised event in the years preceding the First World War. The Holy See, King Franz Joseph as patron and the Hungarian government intended the new unit of ecclesiastical government to offer more efficient pastoral care primarily to Byzantine-rite Catholics of Hungarian mother tongue and Hungarian identity. The establishment of the Eparchy was an important milestone in the decades-long struggle of Hungarian Greek Catholics, although the main objective of securing the liturgical use of the Hungarian language was not achieved. This the Holy See found unacceptable, which position was shared also by the Hungarian Catholic supremacy and the Romanian Greek Catholic hierarchy. Although by 1912 a consensus had emerged in the contemporary Greek Catholic public opinion concerning the legitimacy of the new Eparchy, the national political considerations that were at the forefront of its implementation led to vehement protest from Romanian Greek Catholics. And not without reason, as several parishes from the Eparchies of the Romanian Greek Catholic Metropolitanate (primarily from that of Nagyvárad [Oradea today]) were reassigned to the new Eparchy despite the fact that their Hungarian character was disputed vehemently, albeit mostly rightly, by the hierarchs responsible for them. As a result, the way in which the Eparchy of Hajdúdorog was established opened up yet another zone of conflict in the already tense Hungarian-Romanian relationship and contributed to the failure of the Romanian Pact proposed by Hungarian Prime Minister István Tisza. The seriousness of the conflict can be illustrated by the bombing attempt against István Miklósy, the first Bishop of Hajdúdorog, in Debrecen in February 1914, the justification for Roma-